

Hiukkasen kirjasuomen *luonne* sanan taustaa.

I

Lähin jokamiehen käsikirja, Iso Tietosanakirja, määrittelee luonteen siksi ominaislaaduksi, joka on yksilön omana »leimana» ja erottaa hänet muista yksilöistä. On varmaa, että maailman laaja filosofinen, sielutieteellinen ja kasvatusopillinen kirjallisuus sisältää kymmenittäin tästä määritelmästä enemmän tai vähemmän poikkeavia muunnoksia. Mutta kirjasuomen sanaston historian tutkijan tehtäviin ei kuulu näiden vertaileminen ja punnitseminen, sellainen ei kuulu hänen pätevyytensä piiriin. Hänelle on tärkeämpää todeta, että suomen *luonne* sanaa käytetään ensisijaisesti kreikkalais-latinalaisperäisen sivistyssanan *karaktääri*, so. ruots. *karaktär*, saks. *Charakter*, ransk. *caractère* jne., vastineena ja että kielenkäytön kannalta on tärkeintä erinäisissä tapauksissa varoa sekoittamasta sitä sanaan *luonto*, jonka sivistyssanavastine on lat. *natura* sanasta johtunut ransk. *nature*, saks. *Natur*, ruots. *natur* jne. On huomattava, että *luonne* ei kielenkäyttömme mukaan rajoitu vain ihmis- tai eläinyksilöön, vaan sen voimme omistaa myös elollisten olioiden muodostamille yhteisöille, edelleen erilaisille hengentuotteille, jopa erinäisille luonnonilmiöille ja -esineillekin (kansan, kielen, runon, kesän, kiertotähden *luonne* jne.), kun tarkoitamme näiden ominaislaatua, ominaisuuksien ja tunnusmerkkien kokonaisvaikutusta, yleislaatua t. -sävyä. Näyttää siltä kuin *luonne* omistaisi ilmiölle sellaista, mikä tavallisesti tai tavanomaisesti tunnetaan siihen kuuluvaksi, *luonto* taas on syvemmällä, se jää usein näkemättä ja voi johtaa yllättäviin purkauksiin. Mainittuja vierasperäisiä vastineita ajatellen *karaktääri*, jonka vaikutuksen alaisena *luonne* sanan merkitys on muovautunut, pohjautuu kaiverretun, kirjoitetun, leimatun merkitykseen ja viittaa siis johonkin ulkoapäin saadun tai annetun, painetun, lisätyn, hankitun suuntaan, kun taas *natura* on merkinnyt sitä, mikä on ollut syntymästä mukana, syntymässä saatua, syntyperäistä. Suomen *luonne* sanan merkitykseen sisältyy kuitenkin kumpaakin ainesta. Vrt. Virittäjä 1947 s. 224.

II.

Luonne sanan kirjasuomi on saanut vasta viime vuosisadan alkupuolella, ja sen käyttö supistui aluksi vähiin. Vanhassa kirjasuomessa *luonto* esiintyi erittäin yleisesti merkitystehtävissä, jotka tuovat sen lähelle nykyistä luonteen käsitettä, vaikka sitä ei voidakaan aina tai edes yleensä pitää sen täsmällisenä vastineena. Johdoltaan se perustuu *luoda* verbiin, mutta vain tämän 'skapa', 'create, procreate' merkitykseen, joten sen alkumerkityksiä näyttäisivät olleen 'luotu, luominen, creatus, res creata,

procreatio, effectio'. Se on kirjakieleen tullut kansankielestä, missä sillä on useita merkityksiä. Näihin ei ole mahdollista tässä yhteydessä erikseen puuttua. Vanhin kirjallinen käytäntö on varmaankin suurimmaksi osaksi muodostunut puhekielen pohjalla. Siinä voidaan erottaa seuraavat merkitykset: 1. 'se mikä on luotua, kaikki luotu kollektiivisesti, so. luomakunta, luodut'; 2. 'luomakunnan omalaatu t. järjestys, luonnonjärjestys'; 3. 'syntymälaatu, olemus' (»on luonnostansa jnklainen»); 4. 'laatu, ominaisuudet'; 5. 'ominaisuus' (tunnusomainen, vakinainen piirre tai reagoimistapa jne.); 6. 'l u o n n e' (leimaa antava ominaislaatu, yksilön t. yhteisön t. tuotteen jne.). Pyrittäessä esiintymätapauksia jaoittelemaan neljän viimeksi esitetyn ryhmän kesken joudutaan kuitenkin alituisesti toteamaan, että kysymys on varsin vähäisistä vivahduseroista. Seuraavassa aluksi muutamia vanhan kielen näytteitä, joissa *luonto* merkitsee lähinnä 3.—5. kohdissa mainittuja seikkoja:

1544 AGRICOLA I 530 Inhimisen *L o o n n o n* turmeluxesta, ia Jumalan armon woijmasta. — I 531 se *l o o n d o*, ioca hyue, ia oiiken sinusta lootu oli, nyt luettan sen turmellun loonnon wighaxi.

1548 Sama II 250 Jerki, Toimi, *L o o n d o*, wapa Eehto, oma mieli etc. Eipe tiede miten Jumalan Armosta, Tahdosta ia Töiste.

1549 Sama III 20 Ja ninquin mies on lahioitettu swremmalla wijsaudhella, Ja Wahuemalla *L o o n n o l l a*, quin Waimo, nin henen pite mös prucaman sencaltaisen Jumalan Lahian, henen auxens, ia ei sortamisexi.

1702 FLORINUS Sananl. esip. Jumala Caickiwaldias — — — on — — — armollisesti lahjoittanut monda Ihmistä, erinomaisel ymmärryxsellä käsittämän caickein luotuin moninaista meno ia *l u o n d o*.

1767 HELSINGBERG Agr. -Jut. 380 Se [= väitöskirja] anda awaran tilan tutkistella kielen oikiaa *l u o n d o*.

Viimeiseksi esitetyssä näytteessä voisimme *luonto* sanan aivan hyvin korvata sanalla *luonne*. Seuraavissa 1800-luvun kielen näytteissä luonteen merkitys on jo ilmeinen tai ainakin hyvin läheinen:

A. 1820 BECKER TWS 24 pian tunsi hän [=Luther] ettei hänen *l u o n t o n s a* ollut Tuomari-viran toimituksiin soveljas. — TWS 25 Lutherus ite oli jotenkin, kiivas, pikainen ja jäykkä *l u o n n o s t a n s a*.

1821 Sama TWS 21 Viekkaus on vaimon *l u o n n o s t a* luopumaton omaisuus.

1821 KORHONEN TWS 2 Sinä, poikani — — — Ellös runohin ruvetko, Työllän pyrkikö pyhällän, Jos on mielesi matava, *L u o n t o* sulla liian kylmä.

1845 ENGBLOM Vähä Aikak. 179 Hänen [= kuningas Aadolf Fredrikin] armeliaan *l u o n t o n s a h* esimerkiksi lausutaan vieläkin seuraava mainio ('kertomus').

1847 Kanava 41 Novellille taas oli [tarjona aiheiksi] merkilliset *l u o n*-

n o t ja voimat, yhteiset hulluudet ja turhuudet, ilmoittautuessaan yksityisessä ihmisessä ja yksinäisissä seuroissa.

1847 VARELIUS Smtr LL 6 Tämmöinen [ihmisen] l u o n t o saattaa [hänet] omistamaan erinomaista arvoa lumoville muodostus-kureillekin.

1847 AHLQVIST (ks. ANTTILA EL II 64) Hänen [= Lönnrotin] l u o n n o s s a n s a on hyväntahtoinen nauru peräseinä.

1869 KIVI KT II 409 hänen säästäväinen l u o n t o n s a, tekee, että rikkaus hänen haltussansa ei vähene, vaan enenee päivä päivältä.

B. 1845 KILPINEN Suomi 1844 221 Se olkoon Suomenkin kansan kaunis määrä ja tarkoitus, l u o n t o n s a mukaan, yletä muiden kansain rinnalle eli tasalle Tiedännässä ja Sivistyksessä.

1847 TIKKANEN Smtr LL 12 esimerkkiä pitää meidänki seurata, jos ei aivan orjallisestikaan, niin toki omituista kansamme l u o n t o a ja tarvista noudattaen.

C. 1820 BECKER TWS 30 Paljon estettä on myös Suomen kielen vielä kankea ja korjuuta vajeella ollut l u o n t o tehnyttä Suomalaisten virsien kirjoittajille. — TWS 31 sitä [= viron kieltä] on alustapitain ruvettu kirjoittamaan vierasten kielten jälkeen, ilman tarkoin tutkimata minkäläinen sen oma l u o n t o ja laatu oli.

1834 KECKMAN Kultala esip. Kirjain avulla sekä kasvaa että vahvistuu joka kielen l u o n t o ja omaisuus täydellisemmäksi.

1856 AHLQVIST Suomi 1855 10 vasta Johannes Hornung oli mies oikein paljastamaan tämän kielen omituista l u o n t o a.

D. 1836 LÖNNROT Meh. III 5 näemmä karjalaisen ja hämäläisen runon, kumpasenko omaa juurtansa siennään, kasvaneen ja muodostuneen, jos toinen toisensa rinnalla tutkimma niiden omaa l u o n t o a, laatua ja rakennusta.

1847 TIKKANEN Smtr 22 Me tahtoisimme vähä puheskella heidän tarinoina ja satuinsa l u o n n o s t a.

E. 1831 Tietoja Kulkevasta Cholera-taudista 3 Vaikka kulkutauti Cholera — — — ei vielä ole laatunsa ja syntynsä puolesta täydellisesti tunnettu, ovat kuitenkin Lääkäreiltä erinäisissä paikkakunnissa koottu vaariin-ottamiset johdattaneet tarkempiin tietoihin sen l u o n n o s t a

Samanlaista ainesta voitaisiin osoittaa vielä 1800-luvun loppukymmeniltäkin, mutta sen esittämisestä täytyy tässä luopua.

III

Varmaankin täysin spontaanisesti on sana *sisu* kehittynyt 'luonnetta' merkitseväksi, vaikka tämä neutraali merkitystehtävä onkin häviävän harvinainen tietyllä tavalla värittyneen merkityksen 'paha tai huono luonne, huono taipumus' rinnalla. Tästä olen kirjoittanut FUF XXIX 179—189 ja kirjassani »Kieli elää» 167—180, joten vain lyhyt viittaus asiaan riittänee. Lähtömerkitys on ollut 'sisus, sisusta, sisässä oleva'. Tästä on johdettu 'peruslaadun, ominaislaadun' merkitykseen, mutta

eräitä vanhan kirjakielen tarjoamia esimerkkejä tulkittaessa voisi *sisu* sanan asemesta käyttää myös nykykielen *luonne* sanaa. Esim.

1548 AGRICOLA II 412 Senielken hen [= Paavali Roomalaiskirjeen 7. luvussa] lauiamin wlosleuite Synnin ia Lain *s i s u n*, Quinga Syndi ainoastans Lain cautta, woimalisexi tule.

1665 Cullainen Kirja Agr.-Jut. 170 eij se ole pahoin sanottu wanhoilda Wijsahilda: Silmät *S i s u n* ilmoittawat.

1781 J. Eerikinp. FROSTERUS Frankin Post. II 22 Wielä pidäis meidän paneman mielehemme [apostolin varoitus] — — — että me sen jälkeen mahdaisimma tutkistella meidän *s i s u a m m e*, ja kaikisa meidän sanoisamme ja toisämme tarkasti katsoa sydändämme, josta kaikki alkunsa saapi.

Kun Kiven »Kihlauksen» Eenokki kiivaalee: »Mutta minun *s i s u n i* ei anna perään, se ei siedä heidän elämäänsä, jumalatonta elämäänsä, tämän tytön kanssa» KT II 380, hän ei tässä anna todistusta luonteensa, vaan syvemmällä asustavan »luontonsa» vaatimuksesta. Ja sen alueelle *sisu* sana ratkaisevimmin viittaakin niin kirja- kuin puhemielessäkin.

IV

Mikä sitten on juuriltansa sana **luonne**?

Vanhimmat toistaiseksi tunnetut esiintymätapaukset ovat Oulun Viikko-Sanomain kahdesta ensimmäisestä vuosikerrasta (1829, 1830)¹, yhteyksistä, jotka houkuttelevat otaksumaan, ettei sanaa ole tarkoituksellisesti sepitetty nimenomaan erottamaan 'luonnetta', 'karakttääriä', 'luonnosta', vaan että kirjoittajat ovat oppineet sen jossakin vallingneesta suullisesta käytännöstä, millainen tämä sitten tarkalleen lienee ollutkin. Tietysti tällöin on lähinnä ajateltava Oulun seudun tai sen ylämaiden murteita. Vanhimmat tällä haavaa tiedossa olevat esimerkit ovat seuraavat:

1829 OWS 1 Me lupaamme niitä [=lähetettyjä kirjoituksia] pranttäytää samoilla bokstaveilla ja samasa puheenparresa kuin ne meille lähetetään kirjetettuna, paitti virheitä, — — — joita me toivomme, kielen *l u o n t e e n* jälkeen, saavamme parannella. — 52. Sen aikuiset ihmiset olivat pitäneet niitä molempia [= itkua ja naurua] pian samasa kunniasa, mutta me arvelemme hiljasuudesa; eikö liene' kohtuus paras kaikisa, eikö liene' yhtä karsaasa sen *l u o n n e t*, joka aina huokailee, kuin senkin, joka aina tahtoo leikkiä laskia'.

¹ H. J. LAURINMÄKI (Aika 1910 797) ja E. N. SETÄLÄ (Kielentutkimus ja oikeakielisuus 230) erehtyivät lukiessaan tämän sanan W. Kilpisen uudissepitelmiin. Jo A. V. KOSKIMIES mainitsi 1924 tavanneensa sanan *luonne* Oulun Viikko-Sanomain neljännestä vuosikerrasta, ks. SUST LII 107.

1830 OWS 33 Kesän luonnokset meijän puolesa on ollut melkiän sovelias. Saetta ja selvää ilmaa on ollut vuorottain tasasesti kyllä.

Näiden mukaan *luonne* voidaan siis omistaa yhtä hyvin ihmiselle kuin esim. kielelle tai kesälle varsin samaan tapaan kuin *luonto* useissa edellä esitetyissä vanhemmissa ja nuoremmissa sitaateissa. Mikään ei estä tulkitsemasta OWS 1829 n:osta 52 otetussa esimerkissä *luonnnet* sanaa täysin nykyaikaisesti 'karakttäriä' merkitseväksi. Mutta voidaanko tämän sanan alkulähde osoittaa jostakin Oulun Viikko-Sanomain ulkopuolelta?

On myönnettävä, että sellaisia kansankielisiä esimerkkejä, joita voitaisiin pitää myöhemmästä kirja- ja yleiskielen käytännöstä riippumattomina ja jotka sellaisina voisivat valaista kirjakielen sanan esivaiheita, on tarjolla yllättävän niukasti. Aino Oksasen keräämässä Iitin-Jaalan sanastossa on esimerkkilause¹ »*se* [= naapurin vanhus] *tietää paremmih heinäl luonteit ku mie*», jossa *luonteit* (*luånteit*) = 'laadut'. Veikko Ruoppilan keräämässä Lemminkäisen sanastossa on tieto: Tähtien väri riippuu siitä »*minikälaine ilmalluonne on*». Tässäkin *luonne* 'laatu'. Murrealueella kuulemaansa *luonne* sanan käyttöä ihmisestä puhuttaessa Ruoppila epäilee kirjakielen lainaksi. Vihdoin mainittakoon Urho Tuomolan Hattulasta merkitsemä virke: »*se tarttee maal luannet tuntee mettämiehen syksyllä missä kukil lintu elustele*». Suhteellisen myöhään muistiinmerkittynä nämä esimerkit eivät anna täysin luotettavaa todistusta *luonne* sanan aitoudesta niiden edustamissa etelä- ja kaakkoishämäläisissä murteissa sekä savolaismurteiden eteläisimmässä kolkassa. Täysin epäluotettaviksikaan en kuitenkaan haluaisi niitä leimata, sillä ne ovat spontaanisesti nousseet kielimestarin huulille kyselijän niitä pyytämättä.

Kontiolahden murteesta ilmoitettua *luonteekas* 'äksy, kiukkuinen' (A. Takkunen 1930) täytynee pitää *luonne* sanan johdannaisena, jommoisena se tuntuisi paljastavan kantasanan merkityksen 'sisu, kiukku, äksytely, paha luonne' tms. Onko tämä mahdollista? Vähän etelämpää, Kiteeltä, on tieto, että *luonteellinen* merkitsee 'kunnollinen, mukava, hyväntahtoinen' (Eeva Koponen 1919), Kiihtelysvaarasta taas merkintä, että *luonteikas* = 'hyväntahtoinen' (R. E. Nirvi), joten kantasana näyttäisi saavan merkityksen 'kunto, mukavuus, hyvä luonto t. luonne'. Näin läheisten murteiden ollessa kysymyksessä ristiriita on hiukan yllättävä, mutta sen ei silti tarvitse jäädä käsittämättömäksi. Jos kantasana *luonne* kirjallisista vaikutuksista riippumatta on näillä tienoin merkinnyt ihmisen tai muun elollisen olennon ominaislaatua, so. likipitäen samaa, mitä se merkitsee nykyisessä yleiskielessäkin, siihen on eri yhteyksissä hyvinkin voi-

¹ Murresitaattien transskriptiota olen tuntuvasti yksinkertaistanut.

nut liittyä joko myönteisen tai kielteisen arvostuksen sivumerkitys, vrt. *maine* ja *mainio*, joista on todettavissa sama (Virittäjä 1944 342—345).

Kansankielestä johtaa *luonne* sanan myös Lauri Hakulinen. Hän on teoksessaan SKRK I 185 viitannut Lönnotin sanakirjan tuntemiin *silmän luonne* 'ögonkast' (silmänluonti) ja *onnen luonteen väkeen* 'i lyckans och ödets makt, på slump', so. 'onnen kaupalla, umpimähkään', jotka ilmeisesti perustuvat puhekieleen. Lönnotilla on tunnetumpien merkitysten ohella myös merkitys 'öde'. Tämän hän on sellaisenaan saanut Eurénin sanakirjasta (1860), missä se vuorostaan lienee päättelyn tulos, vrt. saman sanakirjan mainitsemaan *omaan luonteen väkeen* (? pro *oman l. v.*) 'i ens eget ödes l. lyckas våld' (vrt. »oman onnensa nojaan t. huomaan»). On vaikeata arvata, onko Lönnot korjatessaan tämän sanonnan asuun *onnen luonteen väkeen* vain teorionut vai onko hänen käytettävänään ollut muita, luotettavampia tietoja. Olipa siis alkuansa kysymys *omasta luonteesta* tai *onnen luonteesta* tai molemmista ja jonkin asian, hankkeen tms. jättämisestä tämän *väkeen*, so. valtaan t. hallintaan, niin kummassakin tapauksessa nykyinen kielitunne vainuaisi *luonne* sanaa käytetyn merkityksessä 'suoma, sallima', aikaisemmin ehkä 'se mikä on luotu, luoma t. luominen'. Sanakirjojen 'lycka' ja 'öde' saattavat siis hyvinkin olla paikallaan.¹ Seuraava nykymurteista saatu tieto — se on peräisin Juvan murteesta ja muodoltaan selitteleyä — tuntuisi liittyvän puheenaoleviin. Sen mukaan »jos joku työ tulee nopeammin tehdyksi kuin se on suunniteltu, niin sanotaan — — —: *se työ oli niin luonteellaan, siksi tuli niin nopeasti*». Voisi ajatella tukintaa: *työ on luonteellaan* = laadullaan, onnenmyötäinen, *niin luonteellaan* = niin t. siksi luotu, suotu, sallittu, »sallimoisissaan». Muistettakoon varsin yleiset sanat *luonteva* ~ *luontea* ~ *luonnikas* 'sopiva, mukaisa' ja *luontua* ~ *luonnistaa* 'onnistua, mukautua, soveltua'.

Oman vivahduksensa sisältää edellä mainittu *silmän luonne* = silmänluonti 'ögonkast'. Sen tapaa Lönnotin sanakirjaa edeltäneen ajan kirjallisuudesta ainakin 1846 ilmestyneestä »Annikan» I vihosta, joka sisältää Ahlqvistin suomentaman C. J. L. Almqvistin kertomuksen »Kappeli»:

1846 AHLQVIST Kappeli 22 Papin ulos tullessa tervehti häntä vielä muutamat jällellä jääneet, jotka iloisilla *s i l m ä l l u o n t e i l l a* kokivat häntä saarnastansa kiittää.

¹ Lapin sanakirjojen *luonddo*, *luondo* sanalle, joka varmaankin on laina suomesta ja jolla on samantapaisia merkitystehtäviä kuin sekä *luonne* että *luonto* sanoilla (FRIS 'natura, indoles, Natur, Væsen, Sind, Gemyt, Hjerte, Tilbøielighed', NIELSEN 'nature, peculiarity, essence, being; character, mind, mentality, disposition'), LINDAHL & ÖHRLING tuntee myös yleisen merkityksen 'fors fortuna matrimonii ineundi, öde och lycka i giftermåls handel', jota valaistaan esimerkikilausein, sekä tähän liittyvän merkityksen 'morsian'. Tässäkin siis 'kohtalo' ja 'onni'.

(Tähän on maist. Hannes Teppo kiinnittänyt huomioni.) Nykymurteista sana tunnetaan esim. Utajärveltä, Limingasta ja Kiihtelysvaarasta. Esim. Utajärvellä: »Niin sill oli jo valiju silimälluonne, eikö tuo kohta kuolle», tai: »Näkkeehän sen silimälluonteesta ettei se u ihan täövvessä tajussa». Tämä yhdyssana on mielenkiintoinen erittäinkin siksi, että se osoittaa *luonne* (< **luonneh* < **lōndeh*) sanan likipitäen samanarvoiseksi johdannaiseksi kuin yleisempää tyyppiä oleva *luonti* (vrt. *juonti*, *tuonti*, *vienti*, *lyönti*, *syönti*, *puinti* jne.) Samaa tyyppiä kuin *luonne* olisivat ainakin *jäännē*: *jäänteēn* (joka vuorostaan suuntaa huomiomme synonyymiinsa *jäännōs*, veps. *jänduz* id.) ja **saanne* (Anna Isoniemi merkinnyt Kittilästä *näilä saanthein* ~ *näilä saantheila* 'näillä tienoilla'; vrt. HAKULINEN SKRK I 185). Sanonta *luoda silmät jonnekin, johonkin* on kielessämme vanha ja yleinen. Huom. myös silmän *luomi*, *silmäluomi*. Näin siis *luonne* näyttäisi voineen syntyä ilmaisemaan paitsi *luoda* verbin tarkoittaman teon tulosta (sitä, mikä on luotu, »luoma», »luonto» ks. edeltä) myös sen tarkoittamaa tekemistä, 'luontia', 'luomista'.

Useat tosiseikat näyttävät siis puhuvan sen käsityksen puolesta, että *luonne* on kansankielestä peräisin, miten sen joutuminen nykyisiin kirjaja yleiskielisiin merkitystehtäviinsä sitten lieneekin tapahtunut. Siinä poikkeaisin Hakulisen käsityksestä, etten antaisi W. Kilpisen 1840-luvulla tekemälle ehdotukselle (ks. edemp.) ratkaisevaa merkitystä, onhan jo OWS:sta 1829: 52 osoitettavissa *luonne* = karaktääri. Kilpinen on ottanut valmiin sanan luettelonsa, joka jäi aikanaan painattamatta eikä voinut vaikuttaa muihin kirjoittajiin. Pitäisin mainittua OWS:n esimerkkiä kansanomaisena, samoin kuin lehden puhetta »kesän luonteesta». Välittäviä merkitysportaita, joita pitkin on siirrytty oletettavasta 'luoma' ja todetuista 'luonti', 'suoma, sallima, kohtalo, onni' merkityksistä myös todettuun 'luonne, laatu', ei voida selvästi erottaa käytettävissä olevasta aineistosta, mutta liian rohkeaa niiden edellyttäminen ei liene. Nimenomaan *silmänluonne* 'katse, kasvojen ilme' on voinut osaltansa välittää siirtymistä 'laadun' ja 'luonteen' merkityksiin. »Silmät Sisun ilmoittawat», kuten jo Erasmusuksen suomentaja sanoi.

Mutta miten lieneekin, *luonne* alkaa silloin tällöin esiintyä 1830- ja 40-lukujen kirjallisuudessa, jolloin sen käytäntö jo on samantapainen kuin myöhemminkin, siinäkin suhteessa, että 'ihmisluonne, karaktääri' ei ole sen ainoa eikä hallitsevin ilmaistava, vaan tämän rinnalla merkitykset 'laatu' ja 'ominaisuus' ovat usein osoitettavissa. Seuraavassa muutamia näytteitä:

1836 LÖNNROT Muistelmia I 245 Laulu-runon l u o n n e t ei ole samanmoinen.

1839 LÖNNROT (CAJANIN) SH 12 Nyt tahdomma — — — aluksi vähän silmällä, mimmoinen oli luonne ja elämälaatu kummallaki voimakkaalla ja vierasheimoisella kansansuvulla, Skandinavilaisilla ja Slavjaneilla.

1839 CAJAN (»J. F. Kainonen») SH 13 Vasta vuonna 1000 jälkeen Vaapahtajan syntymätä otettiin heiltä yleisemmästi Kristinusko vastaan, ja siitäpäin alkoi heidän raaka luonnekin vähitellen taltua.

1844 KILPINEN Lääket. sanaluettelo, aikanaan julkaisematon, julk. Duodecim 1902, 101 Luonne, Character.

1845 LSKH I 53 olemme tulleet tietämään sen keinolla saadun [= keino-tekoisen], ja sen luonnollisen ukkosen-liekin olevan samasta luonnosta.

1845 TIKKANEN LSKH I 75 [Kiertotähdet] ovat tässä liikunnossansa, kuin muussakin olossansa, samasta luonnosta kuin Maammeki.

1845 HANNIKAINEN Kanava 12 kielenoppimiseen ei tarvita äitinkieltä, mutta vaan sellaisen joka olisi luonnosta selvä ja yksinkertainen.

1846 TIKKANEN Eräkäs 6 saiki mieleni varhain halun — — — hiljaiseen hartaudellisuuteen, joka kuitenkin kummallisesti taasen kamoili rattoa luonnettani ja liemuavata lapsellisuuttani. — 24 miesi, jonka taidetta kyllä kunnioittasiin, jonka luonnosta iloittasiin — — —; vaan jolle kuitenkin — — — käännetään selkä.

1846 CAJAN SH IV Sitä vastoin ovat Suomalaiset — — suuren urhoollisuutensa ja miehevän luonnensa kaikkina aikoina niissä [= sodissa] osoittaneet.

1847 TIKKANEN Smtr 15 Jo se ainoasti, että kielemme selvemässä luonnossansa opitaan nuorisolta on — — — suuri voitto. — 22 aina kiivauteen asti vilkas ja tulinen mieli, pelkäämättömyys ja joku vähä hilpeyttä on luonnensa paraat tunnusmerkit. — 22 joka kerran on käsittänyt kansan ajatus-tavan ja yleensä kansan luonteen, hänen on helppo tuntea ja erottaa, mitkä [tarinat] kokonaan muukalaisia ovat. — 36 eikä nykysten kirjotteliasin tuotteissa ole enää tunnusteltavanakaan romaanin alku-luonetta.

1847 ? VARELIUS Smtr 20 Tämmöiset erinomaisemmat taito-luonnet [kuten maalahtelainen talonpoika Svedberg, joka on valanut Jurvan kirkonkellon], joita kotimaassa löytyy ja jotka ominpäinsä oppineina kilvoittelevat ulkomaiden parasten mestarien rinnalla, ilahuttavat tietien jokaista Isänmaan ystävää.

1847 LÖNNROT Tulkki 4 Karakter. Luonne. Der Character.

1850 Sanomia Turusta N:o 0 [Tosin maa] kasvaa myös käyttämätä ja viljelemätä senkaltaisia [hedelmiä], jotka ovat kunkin maanpaikan ja sen luonteen mukaisia.

Sanan uutuutta ja outoutta vielä vuosisadan puolivälissäkin kuvaa hyvin se, että Taneli Europaeus ei vielä 1853 ottanut sitä sanakirjaansa, jonka toimittamisessa hän sai apua mm. Ahlqvistilta, Vareliukselta ja Hannikaiselta (siinä on s.v. *karakter* samoin kuin s.vv. *kynne*, *lynne*, *natur* tähän soveltuviissa tapauksissa vain *luonto*, yhdyssanoissa *-luontoinen*),

vaikka hän tietysti hyvin tunsi edellisessä mainitut Tikkasen ja Lönnrotin kirjoitukset ja Lönnrotin Tulkin. Myöskään ei v. 1851 valmistuneessa venäläis-ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassa, jonka toimittamisessa Europeaus avusti Lönnrotia, ven. *нравъ* ja *характеръ*, ruots. *karakter* sanojen vastineeksi ole pantu tätä uutta, vaan vanha *luonto* sana.

Omalla tavallaan sanan uutuutta kuvaavia ovat myös yhdyssanat *mielenluonne* ja *mieliluonne*, joista edellisen olen merkinnyt muistiin Vareliuksen kirjoittamasta uutisesta Suomettaresta 1847 («Miehen ja vaimon erilaisista mie[le]nluonteista»), jälkimmäisen niin myöhäisiltä vuosilta kuin 1867 ja 1868:

1867 BERGBOM KKL 111 päähenkilön synkeä, uhkea, kamalan tragilinen *mieliluonne*.

1868 Viipurin SKS:n pöytäk. 6/10 niin paroonin ja isänkieliset *mieliluonteet* ovat loppupuolella raukeammasti kuvatut kuin alussa. (Ks. Kirjall.tutkijain seuran vuosik. VII 139.)

Mahdollisesti näiden aiheena ovat olleet joskus aikaisemmin käytetyt *mielenluonto* ja *mieliluonto*, esim.

1828 GOTTLUND Väinäm. II Ei ouk mikään niin luonnotoin kuin poikieltää yheltä ihmiseltä hänen luonnollinen kielensä, se on että varsin murhata hänen *mielenluontoansa*. — 43 Tämä Ryynäisen Runo — — — osottaa kyllä, että se on valinut yhen aineen, joka oli kokonaan ulkopuolella hänen *mieliluontoansa*.

1844 Söulujärj. 29 Heillä [= opettajilla] — — — pitää — — — oleman nuorison opettamiseen soveljas *mielenluonto*.

Joku tulkitsisi nämä kenties mielummin 'mielenlaatua' tai ehkä 'luonteenlaatua' kuin 'luonnetta' merkitseviksi, mutta erotushan ei ole suuri. Sekä näiden että ensin mainittujen nuorempien muodosteiden takaa kuuluu tietysti vieras *sinnelag* tai *sinnesart*.

Lopuksi mainittakoon, että 1860:n vaiheilla, siis n. 30 vuotta ensi esiintymisensä jälkeen *luonne* oli jo verraten tavallinen kirjakielessämme. Paitsi ihmisen, ihmisyksilön *luonteesta* kirjoitetaan kansan, kielen, runon, maakunnan jne. *luonteesta*. Olisi ylen työläs tehtävä yrittää osoittaa, millaiset *luonto* ja *luonne* sanojen voima- ja yleisyysuhteet olivat 1850—1860-luvuilla niissä ilmaisutehtävissä, jotka vasta paljon myöhemmin jäivät yksin tai ensisijaisesti jälkimmäisen täytettäviksi. Siihen tarvittaisiin valtava tilastoaines, jommoisen hankkimiseen tutkimuksellamme tuskin milloinkaan tulee olemaan keinoja.

Martti Rapola.